

УДК 81'37'373.4/7

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.4.1/29>**Пилипенко І. О.**

Білоцерківський національний аграрний університет

Тарасюк А. М.

Білоцерківський національний аграрний університет

ПРОБЛЕМА МІЖМОВНОЇ ЛАКУНАРНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНТРАСТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У даній статті розглядається проблема фразеологічних лакун (лакунів) і перекладності в контексті протиставлення емоційних ідіом української та англійської мов.

Автор концентрує основну увагу на актуальності контрастивних досліджень у сучасній лінгвістиці та висвітлює контрастивну фразеологію як окрему лінгвістичну теорію зі своїми цілями, об'єктом і методами, які встановлюють основні відмінності і подібності між формальною та змістовною (концептуальною) сторонами обраних для контрастивного зіставлення фразеологічних одиниць двох мов.

Метою статті є розгляд контрастивної фразеології як самостійної лінгвістичної дисципліни, що має характерні особливості та має прикладний характер. Об'єктом дослідження виступають фразеологічні одиниці української та англійської мов, що об'єктивують емоційно-чуттєвий стан людини. Предметом дослідження – типи міжмовних відповідностей, зумовлені особливостями фразеологічної об'єктивувачі ізоморфних та аломорфних концептів, що зумовлюють можливість (неможливість) підбору адекватної фразеологічної одиниці у мові перекладу.

Зокрема, автор акцентує увагу на чотирьох основних групах міжмовних фразеологічних зв'язків та демонструє застосування концептуально-контрастивного методу для аналізу семантики фразеологічних одиниць української та англійської мов, які об'єктивують емоційно-чуттєвий стан людини. Останні закладені в семантику фразеологічних одиниць у вигляді певних згустків сенсу, конструктів, що репрезентують знання про емоційно-чуттєве відображення дійсності людиною.

На основі проведеного аналізу досліджуваних фразеологічних одиниць двох мов, автором були зроблені висновки, що практично неможливо передати в чужій мові та чужій культурі всі відтінки семантики фразеологічних одиниць, не втративши їх національного колориту, стилістичної та культурно-історичної специфіки.

Ключові слова: лакуна, переклад, контрастивна фразеологія, фразеологічні одиниці, національна специфіка, англійська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Контрастивна фразеологія, що виникла як приватна лінгвістична теорія в рамках контрастивного підходу, досить молодого і, на наш погляд, перспективного лінгвістичного спрямування останнім часом все частіше заявляє про свою самостійність. Дійсно, діалектичне єдність «національного» і «інтернаціонального», що виявляється при зіставленні фразеологічних одиниць у різних мовах, призводить до постулювання як власного об'єкта, предмета, принципів контрастивної фразеології, і її особливого термінологічного та методологічного інструментарію. «Банк» контрастивної фразеології має низку специфічних для цієї дисципліни проблем, однією з яких виступає проблема лакунарності та перекладності фразеологічних одиниць.

Узагальнюючи результати контрастивних лінгвістичних теорій останніх років, наведених у роботах Н. Ф. Алефіренко, І. А. Стерніна, З. Г. Гергієвої [1; 9; 2, с. 203–206], під контрастивною фразеологією в цій роботі розуміється самостійна лінгвістична дисципліна яка вивчає національну специфіку семантики стійких одиниць при формуванні з них контрастивних пар, а також виявлення еквівалентів, аналогів, інших міжмовних фразеологічних відповідностей, безеквівалентних одиниць вихідної мови, лакун у мові контрастивного зіставлення. Об'єктом контрастивного зіставлення виступають, зазвичай, дві мови, причому вибір мови зіставлення «багато в чому залежить від потреб конкретного соціуму певного етапу його історичного розвитку» [3, с. 48–67].

Предмет контрастивної фразеології також специфічний і відрізняється від предмета зіставних і порівняльно-типологічних дисциплін тим, що являє собою міжмовні відповідності, зумовлені подібностями та відмінностями фразеологічної об'єктивації, причому останнім приділяється більша увага, ніж подібностям. Методи контрастивної фразеології досить різноманітні, проте їх суть зводиться до встановлення основних відмінностей і подібностей між формальною та змістовною (концептуальною) сторонами обраних для контрастивного зіставлення фразеологічних одиниць двох мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Контрастивна лінгвістика неодноразово була об'єктом наукових досліджень. У її становленні та розвитку, що припадають на 60–80 гг. ХХ ст., значний внесок принесли теоретичні роботи низки вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Н. Ярцевої, В. М. Мокієнко, З. Д. Попової, І. А. Стерніна, Р. Ладо, Г. Хельбіга та ін. [12; 7; 8; 6, с. 32–62; 10, с. 307–326]. Теоретико-лінгвістичною науковою школою Воронежського університету, під керівництвом З. Д. Попової накопичено великий досвід роботи з контрастивної методики, уточнено принципи та перспективи контрастивного аналізу лексичних та фразеологічних одиниць мови. Проблемна група дослідників під керівництвом І. А. Стерніна розробляє контрастивний метод опису лексики та фразеології на матеріалі різних мов, що дозволило значно вдосконалити методику контрастивного аналізу та запропонувати зразки контрастивних лексичних та фразеологічних словників [5, с. 61–328].

Розгляд фразеології в контрастивному аспекті є одним з нових напрямків у лінгвістиці, що викликає дедалі більший інтерес дослідників. Незважаючи на те, що даний аспект розглядається багатьма сучасними вченими [1; 3, с. 48–67; 4; 9], автор, у свою чергу, вважає, що залишаються не вирішеними багато теоритичних та практичних питань контрастивного дослідження фразеологічної семантики.

Постановка завдання. Чи можливо відтворити у мові перекладу емоційно насичені мовні звороти? Чи можливо передати у чужій мові та чужій культурі всі відтінки семантики фразеологічних одиниць, не втративши їхнього національного колориту, стилістичної та культурно-історичної специфіки? Чи можлива передача концептуального змісту фразеологічної одиниці з повним збереженням її внутрішньої образності та зовнішньої активності? Ці та інші питання,

що торкаються проблеми типології міжмовних фразеологічних відповідностей, що стосуються можливості (чи неможливості) перекладу фразеологічних одиниць, залишаються актуальними і до сьогодні. Відповіді на них дозволяє дати контрастивна фразеологія, яка зміцнює свої позиції в сучасній лінгвістиці і отримує нове звучання у світлі наукової парадигми, що змінюється.

Виклад основного матеріалу. У сучасних лінгвістичних концепціях дедалі частіше стверджується теза, що емоційно-чуттєве відображення світу має міжнародний характер. Справді, слухна думка вчених щодо того, що люди різних національностей страждають, радіють, плачуть і сміються однаково. Цей факт підтверджується наявністю у фразеологічних фондах навіть близьких мов цілого пласта ізоморфних фразем, що об'єктивують ізоморфні емоційно-чуттєві конструкції, типу:

Укр.: плакати, як дитина. – Англ.: to cry like a baby.

Проте вже на рівні функціонування даних одиниць у певних типах контексту помітні національні відмінності у частотності вживання та комбінації даних фразеологізмів, наприклад, у поєднаннях із суб'єктами чоловічої статі. Ці відмінності викликані тим, що в сучасній англійській мові цей фразеологізм об'єктивує емоційний прояв негативного стану людини з гендерною установкою на те, що так плакати можна лише жінкам. У реченні «Він плакав як дитина» в українській мові немає натяку на іронічність чи критику, а в англійській мові навіть у культурологічних словниках фіксується інформація про те, що «у США та Великій Британії жінкам «дозволяється» плакати в такій манері, а чоловіки так плакати не повинні... Якщо так плаче молода людина, він часто засуджується у суспільстві (переклад автора статті)» [13].

Дійсно, незважаючи на те, що базові емоції – це феномени універсальні для різних етносів, «їх об'єктивація допускає національно-специфічний характер, що реалізується у внутрішній формі фразеологізмів і істотно впливає на вираження емоційних переживань у контекстах конкретної культури» [11]. Насправді, у фразеологічній об'єктивації емоцій і почуттів у українській та англійській мовах випадків розмаїття помітно більше, ніж випадків повної тотожності, якщо про останнє взагалі має сенс вести мову.

Крім того, ми повністю поділяємо думку Н. Ф. Алефіренка про те, що «про універсальність фразеологічної семантики можна говорити лише на рівні її когнітивного субстрату. Когні-

тивні структури..., що у основі більшості фразем, справді, мають міжнародну природу, які виражається однаковим набором мінімальних смислових елементів – сем. Однак у кожній мові вони піддаються неповторній комбінації. Саме індивідуальність семних комбінацій створює етнокультурну своєрідність фразеологічних значень, визначаючи цим специфіку глибинних ярусів фразеосемантичного простору різних мов [1].

Цей факт ілюструє неможливість виникнення семантично тотожних відносин двох будь-яких контрастивних фразеологічних пар. Звідси першу групу (Група I) міжмовних фразеологічних відповідностей, що відображають відношення: «Ізоморфний концепт – Ізоморфні фразеологічні засоби об'єктивації», ми називаємо «Умовною еквівалентністю». У відносинах умовної еквівалентності одні й ті самі емоції (почуття) передаються одними й тими самими лексичними одиницями, які входять у компонентний склад фраземи і об'єктують один і той самий концепт, наприклад:

Укр.: бути на сьомому небі (концепт: «Щастя»). – Англ.: To be in the seventh heaven (ізоморфний концепт – ізоморфні засоби об'єктивації).

Укр.: стрибати від радості; серце вистрибує від радості (концепт «Радість»). – Англ.: to jump for joy; heart jumps out (for joy) (ізоморфний концепт – ізоморфні засоби об'єктивації).

Умовні еквіваленти не є складними при перекладі. Навіть якщо одиниці однієї мови (внаслідок його типологічного пристрою) дещо змінюються лексично (генералізуються або конкретизуються) або граматично (виникає заміна граматичної форми, інверсія), відносини умовної еквівалентності зберігаються, оскільки за кожною одиницею, що входить до складу фразеологізму, що перекладається, зберігається ізоморфний образний фон:

Укр.: Страх Божий! (Концепт: «Жах»). – Англ.: God's fear (ізоморфний концепт – ізоморфні засоби об'єктивації з елементом інверсії).

У Групі II представлені аналогові відповідності, що відображають відношення "Ізоморфний концепт – Аломорфні фразеологічні засоби об'єктивації". У подібних випадках один і той самий концепт збережений, але контраст досягається шляхом зміни образності фразеологічної одиниці через різний концептуальний зміст фразеологізмів, що входять у контрастивну пару, лексем-конституентів:

Укр.: Мурашки по спині бігають (концепт: «Страх»). – Англ.: to have goose bumps (ізоморф-

ний концепт – аломорфні засоби об'єктивації: «гусячі шишечки»).

У підборі аналогічної фразеологічної одиниці перекладачу слід бути обережним, так як зміна образності часто призводить до заміни, а іноді і до втрати стилістичного використання фразеологізму, наприклад, для виявлення іронії або сарказму. Так, англійський сталий вираз «*to be happy as a flea in a doghouse*» (досл.: «щасливий, як блоха в собачій будці») має український аналог «Він у нестямі від щастя», «У нього очі горять від щастя». Тут, дійсно, зберігається концепт «відчувати велике щастя», проте в українському перекладі втрачена нотка сарказму, яка в англійських контекстах часто відображає негативне емоційне ставлення людини, яка говорить до об'єкта, який відчуває даний емоційний стан.

У Групі III представлені відносини «Аломорфний концепт – Ізоморфні фразеологічні засоби об'єктивації», що відображають наступну контрастивну ситуацію. У двох мовах є фразеологічні одиниці, що складаються з одного і того ж набору лексичних компонентів, більш того, використовуються в однаковій граматичній формі, тобто, по суті, є повними еквівалентами. Дані міжмовні відносини ми називаємо «Помилковою еквівалентністю чи псевдоеквівалентністю», оскільки подібності в них спостерігаються лише на рівні форми. Контекстне вживання фразеологізмів Групи III показує їх семантичні відмінності, іноді діаметрально протилежні. Подібні фразеологізми-антиномії викликають достатній клопіт перекладачам-початківцям, потрапляючи в так званий розряд «хибних друзів»:

Укр.: вітер у голові (концепт: «Дурість»). – Англ.: wind in the head (концепт «Зазнайство», «Гордість») (аломорфні концепти – ізоморфні фразеологічні засоби об'єктивації).

Укр.: повісити голову (концепт: «Смуток», «Горе»). – Англ.: to hang one's head (концепт: «Сором») (аломорфні концепти – ізоморфні фразеологічні засоби об'єктивації).

Незважаючи на те, що кількість помилкових еквівалентів у двох мовах відносно невелика, перекладачеві потрібно виявляти обережність, вибираючи еквівалент або аналог як прийом перекладу. У ряді випадків доречніше використовувати переклад-опис або переклад-коментар, щоб уникнути небажаної появи «неправдивих друзів».

Останні згадані нами трансформації використовуються і в перекладі фразеологізмів, які не мають еквівалентів у мові перекладу. Група IV включає фразеологічні лакуни, що ілюструють

відносини «Немає концепту – немає фразеологічних засобів об'єктивації»:

Англ.: to be in royal spirit (досл.: бути в королівському настрої). – Укр.: бути у чудовому настрої (описовий переклад, відсутність концепту «Королівський настрій»).

Англ.: to have channel fever (досл.: мати каналну лихоманку). – Укр.: відчувати тугу за домом (описовий переклад, відсутність концепту: «сумувати за домом, згадуючи Ла-Манш, що відокремлює Англію від материка»).

Крім перекладу-опису або перекладу-коментару, перекладач може використовувати буквализми. При цьому ми не знайдемо в мові перекладу еквівалента, оскільки перекладена шляхом калькування лексика не сформує фразеологічної стійкої одиниці для мови перекладу:

Англ.: to speak with a forked tongue (концепт «Лицемірство»). – Укр.: літер.: говорити роздвоєною мовою (концепт «Обличчя» не об'єктивується).

Зауважимо, що буквализм, якщо це не помилкове копіювання лексем-конституентів, що входять до складу вихідного фразеологізму, досить часто використовується перекладачами як оптимальний засіб лакунарної субституції. Якщо в українській мові немає ізоморфного концепту, якщо відсутня культурема, що дозволяє його створити, то якраз буквальный переклад дозволяє зберегти національний колорит мовного стійкого виразу, який згодом може стати традиційним, стійким і для мови перекладу: «Curiosity killed the cat. – Цікавість кішку вбило», «A cat may look at a king. – Кішка може дивитися на короля», «I'm in shock. – Я у шоці» і т. д. З плином часу подібні приклади калькованого перекладу стають випадками запозичення іншомовних фразем у мову перекладу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, контрастивна фразеологія, яка завойовує все більше позицій як самостійна лінгвістична теорія міжмовної відповідності, дозволяє дати відповіді на поставлені автором цієї статті питання. Можливість відтворення у мові переклададу емоційно насичених мовних зворотів залежить від наявності чи відсутності у двох лінгвокультурах ізоморфних концептів. Однак навіть концептуальний ізоморфізм не свідчить про універсальність фразеологічних одиниць, що входять до контрастивної пари. За дуже точним висловом М. Ф. Алефіренко, це лише «фатальна ілюзія ізоморфності смислової структури фразем» [1]. Звідси практично неможливо передати в чужій мові та чужій культурі всі відтінки семантики фразеологічних одиниць, не втративши їхнього національного колориту, стилістичної та культурно-історичної специфіки. Фразеологізм завжди матиме свої національні особливості, що контрастують з будь-якою одиницею мови, що перекладається. Така сама відповідь і на питання про збереження внутрішньої образності та зовнішньої активності фразеологізму: перекладач може наблизитися до розуміння фразеологічної семантики, проте передати всі відтінки сенсу вихідного фразеологізму і помістити його в активне функціонування в тих самих типах контексту – неможливо. Дані положення контрастивної фразеології призводять як до переосмислення пріоритетів у співвідношенні «мова – культура», так і до обґрунтування необхідності розробки методологічного інструментарію доперекладатського контрастивного аналізу семантики фразеологічних одиниць. **Перспективи подальших досліджень** у галузі контрастивної фразеології, як нам здається, можуть бути пов'язані з розширенням описуваних тематичних груп фразеологізмів і складанням контрастивних фразеологічних словників різних типів.

Список літератури:

1. Алефіренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Н. Ф. Алефіренко. М. : ООО «Элпис», 2008. 271 с.
2. Гергиева З. Г. О статусе контрастивной лингвистики. З. Г. Гергиева. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Сер. Лингвистика*. 2009. № 6(2). С. 203-206.
3. Григорьева Л. Н. Основные положения контрастивной лингвистики и ее внутренняя таксономия. Л. Н. Григорьева. *Немецкая филология в Санкт-Петербургском университете: традиции и современность*. СПб, 2001. С. 48-67.
4. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову : навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. В.І. Карабан., Д. Мейс. Вінниця : Нова кн., 2003. 608 с.
5. Контрастивная лексикология и лексикография : монография / под ред. И. А. Стернина, Т. А. Чубур. Воронеж: Истоки, 2006. 341 с.
6. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур. Р. Ладо. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. М. : Прогресс, 1989. С. 32–62.
7. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. В. М. Мокиенко М. : Высш. школа, 1980. 206 с.

8. Попова З. Д. Лексическая система языка. З. Д. Попова. И. А. Стернин. Воронеж : изд-во Воронеж. ун-та, 1984. 148 с.
9. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования. И. А. Стернин. М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. 208 с.
10. Хельбик Г. Языкознание – сопоставление – преподавание иностранных языков. Г. Хельбик. Новое в зарубежной лингвистике. М. : Прогресс, 1989. Вып. XXV. С. 307–326.
11. Хомякова Н. А. Эмотивные фразеологизмы в русском, французском и английском языках (сопоставительный анализ) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. М. : Изд-во МПГУ, 2008. 23 с.
12. Ярцева В. Н. Контрастивная грамматика. В.Н. Ярцева. М. : Наука 1981. 111 с.
13. Longman Dictionary of Contemporary English. England, Harlow, 2000. 680 p.

Pylypenko I. O. THE PROBLEM OF INTERLINGUAL LACUNARITY THROUGH THE PRISM OF CONTRASTIVE PHRASEOLOGY

The article deals with the problem of phraseological gaps (lacunas) and transability in the context of contrasting the emotional idioms in Ukrainian and English.

The author concentrates on the relevance of contrastive studies in modern linguistics and highlights contrastive phraseology as a separate linguistic theory with its purposes, subject and methods, which establish the main differences and similarities between formal and substantive (conceptual) sides chosen for contrasting the phraseological units of the two languages.

The purpose of the article is to consider contrastive phraseology as an independent linguistic discipline, which has characteristic features and has an applied nature. The object of the study is the phraseological units of the Ukrainian and English languages, which objectify the emotional and sensory state of a person. The subject of the study is the types of interlanguage correspondences, determined by the features of the phraseological objectification of isomorphic and allomorphic concepts, which determine the possibility (impossibility) of selecting an adequate phraseological unit in the translation language.

The author focuses on four main groups of interlanguage phraseological connections and demonstrates the use of the conceptual-contrastive method to analyze the semantics of phraseological units of the Ukrainian and English languages, which objectify the emotional and sensory state of a person. The latter are embedded in the semantics of phraseological units in the form of certain lumps of meaning, constructs representing knowledge about the emotional and sensory reflection of reality by a person.

Based on the analysis of the researched phraseological units of the two languages, the author concluded that it is practically impossible to convey all shades of semantics of phraseological units in a foreign language and culture without losing their national flavor, stylistic and cultural-historical specificity.

Key words: lacuna, translation, contrastive phraseology, phraseological units, national identity, English language, Ukrainian language.